

# НЕОСУДНІСТЬ ТА ОБМЕЖЕНА ОСУДНІСТЬ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ КАТЕГОРІЇ

УДК 343.222



**Ю. А. Внукова**

*магістрантка*

*(Академія Адвокатури України)*

*(Науковий керівник доцент Р. В. Вереша)*

У даній статті розглядаються основні характеристики та відмінності понять «обмеженої осудності» і «неосудності» в сучасному законодавстві України.

**Ключові слова:** *осудність, неосудність, обмежена осудність, кримінальна відповідальність, суб'єкт злочину, медичний критерій, юридичний критерій.*



DIMINISHED RESPONSIBILITY AND  
INSANITY AS A CRIMINAL CATEGORY

**Vnukova, Y. A.**

Received: 24 Jan 2014

**В** сучасних умовах проблема боротьби зі злочинністю та регулювання кримінальної відповідальності вийшла на загальнодержавний рівень та має надзвичайно важливе значення. Значущою умовою для вирішення цих питань є досконалість законодавчої бази, де будуть вказані не просто загальні положення, а й розглянуті більш детально всі питання.

Якщо всебічно, наприклад, розглянути закони про відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь, виникають питання при розгляді таких понять як «неосудність» та «обмежена осудність». В Кримінальному кодексі України чітко дані визначення даних понять, але при цьому не досить конкретно описано відмінності та особливості таких станів, через що можуть виникати певні суперечності у медико-юридичному присвоєнні особі певного стану. А як відомо, це в подальшому впливає на винесення рішення при судовому розгляді кримінального провадження.

Інститут обмеженої (зменшеної) осудності вже давно має місце в кримінальному законодавстві зарубіжних країн, хоча і трактується по-різному. Так, обмежена (зменшена) осудність передбачена, наприклад, у Кримінальних кодексах Австрії, Угорщини, Данії, Італії, Польщі, Фінляндії, ФРН,

Франції, Швейцарії, Югославії, Японії та інших країн.

Найбільш показовим у цьому плані є Кримінальний кодекс Швейцарії 1937 р. Відповідно до ст. 11 даного Кодексу, обмежена осудність вважається встановленою, якщо внаслідок розладу душевної діяльності чи свідомості, або внаслідок недостатнього розумового розвитку, злочинець у момент вчинення злочину не повною мірою був здатний оцінити протиправність своєї поведінки та керуватися цією оцінкою. Суд на свій розсуд такій особі може пом'якшити покарання.

У вітчизняному законодавстві передбачено наступне: за ст. 18 КК України суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу України може наставати кримінальна відповідальність.

З даного визначення можна виділити три обов'язкові ознаки «суб'єкта злочину», а саме:

- Суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, тобто людина (на даний момент для юридичних осіб кримінальна відповідальність в українському законодавстві не передбачена);
- Людина має досягти відповідного віку, з якого настає кримінальна відповідальність. За ст. 22 КК України ця цифра становить 16 років, окрім деяких випадків, що передбачені законом;
- Особа має бути осудною (тільки особа, що усвідомлювала свої діяння та керувала ними, може бути притягнутою до відповідальності).

Теоретики та законодавці часто обговорюють варіанти удосконалення сучасного

законодавства. Наприклад, розглядається питання про можливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, а не тільки фізичних, що вже практикується в багатьох країнах світу (Канаді, Австралії, Шотландії, Франції, Індії, Японії, Словенії та інших). Адже, як показує практика, велика кількість суспільно небезпечних діянь вчиняється саме юридичними особами.

Також постає питання про притягнення до відповідальності осіб, які ще не досягли 16 років. У п. 2 ст. 22 КК України встановлюється знижений вік кримінальної відповідальності – чотирнадцять років за окремі, прямо перелічені в Кримінальному кодексі, злочини. До переліку таких злочинів входять, як приклад, такі: умисне вбивство (ст.ст. 115–117), бандитизм (ст. 257), захоплення заручників (ст.ст. 147 та 349), крадіжка (ст. 185, ч. 1 ст. 262, ч. 1 ст. 308), грабіж (ст.ст. 186, 262, 308), зґвалтування (ст. 152) та інші.

Встановлення певного мінімального віку кримінальної відповідальності пов'язане з фізіологічним процесом поступового формування здатності особи з моменту досягнення певного віку усвідомлювати свої дії і керувати ними та розуміти небезпечність дій, які нею вчиняються.

Але оцінюючи дії неповнолітніх, суди мають зважати на ту обставину, що в цілому неповнолітні за рівнем інтелектуального і вольового розвитку відстають від дорослих. Життєвий досвід у них ще недостатній і тому часто підлітки неправильно оцінюють конкретну ситуацію та обирають невірну лінію поведінки. Тому зважаючи на вікові особливості неповнолітніх, необхідно посилювати їх правову

захищеність, яка в сучасному законодавстві не є достатньо опрацьованою.

Що ж стосується осудності особи, яка притягається до кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, то питання це є найбільш дискусійним.

В ч. 1 ст. 18 КК України зазначено, що обов'язковою ознакою суб'єкту злочину є осудність особи. Звідси випливає: осудність є складовою частиною характеристики складу злочину в цілому, і її відсутність свідчить про відсутність складу злочину як такого.

Статтею 19 КК України визначено, що осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [2, 10].

Здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність), в свою чергу, означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак злочину (об'єкта, суспільно небезпечного діяння, обставини, часу і місця, способу його вчинення, його суспільно небезпечних наслідків). Здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) повинна бути пов'язана зі здатністю контролювати та керувати своїми вчинками.

Чинне законодавство виходить з того, що лише осудна особа може вчинити злочин і, отже, підлягати кримінальній відповідальності.

Але визначення, що наведено в Кримінальному кодексі, не є повним на думку багатьох науковців, в тому числі і Р.І. Міхеєва. Наприклад, ще в 1980 році в своїй роботі «Основы учения о вменяемости и невменяемости» зазначав, що поняття «неосудності» має характеризуватися

з позицій аналізу двох критеріїв: юридичного (психологічного) та медичного (біологічного).

В сучасному законодавстві чітко прописано, що за ч. 2 ст. 19 КК України не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки [2, 10].

Поняття неосудності є похідним від поняття осудності та по суті є його антиподом. Особа, яка перебуває в стані неосудності, не є суб'єктом злочину, бо критерій поняття суб'єкта злочину «осудність» відсутній. Тобто особа, що визнана неосудною, не несе кримінальної відповідальності за вчинене суспільно небезпечне діяння незалежно від його тяжкості.

На сьогодні формула неосудності складається з двох частин: медичного та юридичного критеріїв, що повністю співпадає з теорією Р.І. Міхеєва Ці два аспекти чітко закріплені в законодавстві.

Медичний (біологічний) критерій неосудності пов'язаний із хворобливою природою психічного розладу здоров'я людини. Як було зазначено вище, до таких видів розладу належать хронічне психічне захворювання, тимчасовий розлад психічної діяльності, недоумство чи інший хворобливий стан психіки (ч. 2 ст. 19 КК України) [3, 160].

Хронічне психологічне захворювання – це розлад психічної діяльності, який має тривалий характер, проявляє тенденцію

до наростання хворобливих проявів і практично є невиліковним. До даної групи належать: шизофренія, епілепсія, сифіліс мозку, маніакально-депресивний психоз, прогресивний параліч, параноя та низка інших хвороб. Як правило, вони є невиліковними та часто мають прогресуючий характер.

Тимчасовим розладом психічної діяльності визнається гостре, короткочасне психічне захворювання, яке перебігає у вигляді нападів. Порівняно з попередньою групою захворювань, ці хвороби тривають коротший період часу, виникають раптово (найчастіше внаслідок тяжких душевних травм) та підлягають лікуванню. До них належать такі як реактивний стан, гострий алкогольний психоз, так звані виняткові стани (патологічне сп'яніння, патологічний ефект), сутінкові стани тощо.

Недоумство (олігофренія) – найбільш тяжке психічне захворювання (психологічне каліцтво). Воно обумовлене ураженням головного мозку під час пологів або набутий у ранньому дитинстві внаслідок хворобливого стану психіки дитини. Недоумство проявляється в трьох формах: ідіотія (найглибший ступінь розумового недорозвитку), імбецильність (менш глибокий; як правило, не виключає осудності), дебільність (найлегша форма). Різняться вони різним ступенем тяжкості ураження психіки.

Під іншим хворобливим станом психіки розуміють ті види захворювань, які пов'язані з хворобливим станом психіки і можуть бути підставою для визнання особи неосудною. Ці стани характеризуються тимчасовими розладами психіки, не належать до хронічних або тимчасових розладів психіки, але за своїми

психопатологічними ознаками можуть бути прирівняні до них. Їх утворюють, зокрема, деякі форми психопатій, різноманітні розлади психіки, які виникли внаслідок перенесення тяжких інфекційних захворювань, нервово-психічні розлади у наркоманів у період абстиненції, психічні зміни особистості, які виникають на тлі глухонімоти та ін.

Інші можливі психічні стани, що негативно впливають на поведінку особи, наприклад, фізіологічний афект, не виключають осудності. У певних випадках вони можуть розглядатися лише як пом'якшуючі відповідальність обставини (наприклад, стан сильного душевного хвилювання при умисному вбивстві – ст. 116 КК України).

Варто зазначити, що наявність медичного критерію ще не дає підстави для отримання висновку про неосудність особи, а є тільки підставою для встановлення юридичного критерію, за яким вже остаточно визначається стан неосудності.

Юридичний критерій неосудності свідчить про глибину ураження психіки особи та виражається у нездатності особи усвідомлювати характер та суспільну небезпеку діяння (бездіяльності) та у нездатності особи керувати власною поведінкою саме внаслідок наявності психічного захворювання, тобто медичного критерію.

За ч. 2 ст. 19 Кримінального кодексу юридичний критерій неосудності визначається двома ознаками: інтелектуальною (нездатність особи усвідомлювати свої дії) та вольовою (нездатність особи керувати своїми діями). Варто зазначити, що під «своїми діями» варто розуміти не будь-яку поведінку психічно хворого, а тільки ті його суспільно небезпечні дії або

бездіяльність, що передбачені статтями Кримінального кодексу [4, 146].

Інтелектуальна ознака юридичного критерію неосудності передбачає, що особа не здатна усвідомлювати фактичну сторону діяння, тобто не розуміє дійсного змісту своєї поведінки, а тому не може розуміти і його суспільну небезпечність.

У деяких випадках особа усвідомлює фактичну сторону своєї поведінки, але внаслідок психічного захворювання не розуміє суспільно небезпечний характер своїх дій.

Вольовий критерій неосудності свідчить про такий ступінь руйнування психічною хворобою вольової сфери людини, що вона не може керувати своїми діями (бездіяльністю).

Відомо, що вольова сфера людини завжди органічно пов'язана зі сферою свідомості. Тому в усіх випадках, коли особа не усвідомлює свої дії (бездіяльність), вона не може і керувати ними.

Проте можливі ситуації, коли особа, усвідомлюючи фактичну сторону свого діяння, може усвідомлювати суспільну небезпечність своїх дій та їх наслідків, але не може керувати своєю поведінкою. Такий стан спостерігається у піроманів, kleptomанів, наркоманів у стані абстиненції та ін. Такі хворі можуть цілком зберігати здатність усвідомлювати фактичну сторону вчинюваних ними дій і навіть розуміти їх суспільну небезпечність, проте вони втрачають здатність керувати своїми вчинками.

Визначені особливості інтелектуальної та вольової ознак й зумовили те, що в кримінальному законі (ч. 2 ст. 19 КК України) вони розділені сполучником «або». Тим

самим законодавець не тільки підкреслив їх відносну самостійність, а й, головне, закріпив їх рівне значення при визначенні поняття неосудності [4, 147].

За думкою М.І. Бажанова юридичний критерій неосудності відіграє подвійну роль:

- По-перше, визначає справжній зміст неосудності, оскільки тільки він дозволяє визначити, чи усвідомлювала особа свої дії (бездіяльність) і чи могла вона в цей момент керувати ними;
- По-друге, встановлює межі дії медичних критеріїв і тим самим визначає межу між осудністю та неосудністю [9, 44].

Для визнання особи неосудною достатньо однієї ознаки – інтелектуальної чи вольової, якщо вона обумовлена одним із видів хворобливого розладу психічної діяльності [3, 161].

Питання про осудність (як і неосудність) вирішується судово-психіатричною експертизою у всіх випадках, коли виникає сумнів з приводу осудності підозрюваного чи обвинуваченого. Стан неосудності встановлюється в момент вчинення злочину. Однак особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, також не підлягає покаранню.

До такої особи можуть бути застосовані такі примусові заходи медичного характеру:

- надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом;

- госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом;
- госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом [6, 309].

Після одужання ця особа може підлягати покаранню на загальних засадах (ч. 4 ст. 95 КК України), якщо не закінчився строк давності притягнення її до кримінальної відповідальності або не з'явилися інші підстави, що звільняють її від кримінальної відповідальності чи покарання.

Вперше поняття «обмежена осудність» у вітчизняному законодавстві з'являється у Кримінальному кодексі 2001 р. В ч. 1 ст. 20 КК України зазначено, що підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Виходячи зі змісту закону, можна зробити наступні висновки:

1) Обмежена осудність пов'язана з наявністю у суб'єкта певного психічного розладу, психічної аномалії;

2) Унаслідок такого психічного стану особа не повною мірою здатна усвідомлювати фактичні ознаки і суспільну небезпечність учиненого діяння. Але при цьому на відміну від неосудної особи в обмежено осудної особи повністю не виключається здатність усвідомлювати свої дії та бездіяльність та (або) керувати ними повністю;

3) Обмежена осудність не виключає осудності як обов'язкової ознаки суб'єкта, а, отже, не виключає і кримінальну відповідальність за вчинене діяння.

Поняття «обмежена осудність» фактично є різновидом осудності. Ці два поняття об'єднує те, що особа, яка перебуває в одному з цих станів, визнається суб'єктом злочину та підлягає кримінальній відповідальності.

Але при цьому обмежена осудність має спільні ознаки і з неосудністю. В першу чергу, це наявність відхилень розумової діяльності. Проте, якщо в законодавстві чітко виділяються різновиди відхилень, які мають місце при неосудності (хронічне психічне захворювання, недоумство тощо), то у нормі про обмежену осудність йдеться як про «психічний розлад», але не вказуються його різновиди.

По-друге, неосудна особа не може усвідомлювати свої дії або бездіяльність, а обмежена особа – не здатна робити це повною мірою.

За аналогією з поняттям «неосудність» стан обмеженою осудності також розглядається за двома критеріями: медичним та юридичним.

Як було зазначено вище, обмежена осудність характеризується наявністю психічного розладу, який і являє собою медичний критерій. Оскільки закон не конкретизує його різновид, можна припустити, що будь-який психічний розлад, який підтверджується встановленими у медицині правилами та відповідним діагнозом, може свідчити про наявність медичного критерію обмеженої осудності.

Проте як свідчить практика, в більшості випадків обмежено осудною визнається особа, яка мала психічні аномалії та на момент злочину перебувала у так званих «межових станах». Для встановлення медичного критерію обмеженої осудності

проводиться, як правило, комплексна психолого-психіатрична експертиза.

Юридичний критерій обмеженої осудності характеризується нездатністю особи повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та/або нездатністю повною мірою керувати ними.

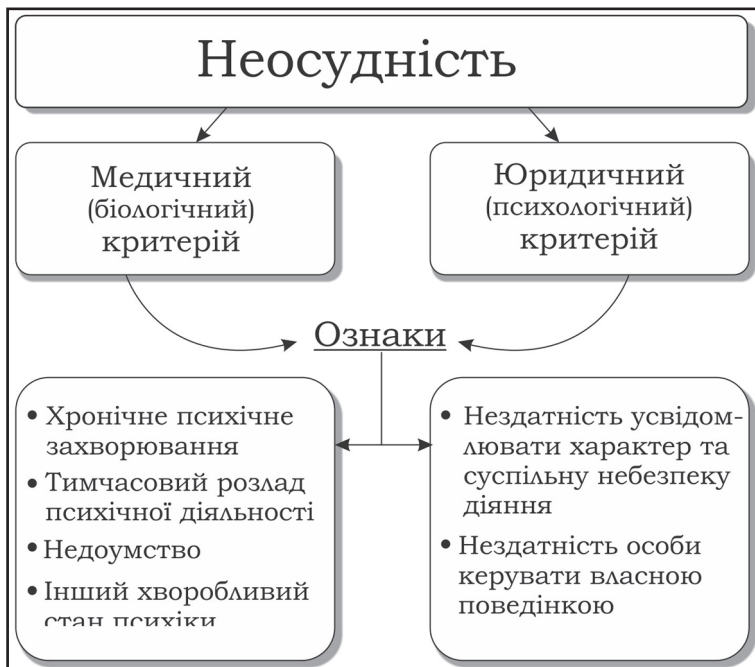
Такий підхід дещо ускладнює практику застосування зазначеної норми, оскільки на практиці досить важко визначити межу, за якою нездатність усвідомлювати свою поведінку або керувати нею не повною мірою набуває ознак повної нездатності до такої розумової діяльності.

На відміну від неосудності, особа у стані обмеженої осудності притягається до кримінальної відповідальності, але як зазначено в ч. 2 ст. 20 КК України, визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання

і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру [2, 11].

Як бачимо, на даний момент законодавчо не до кінця визначено межі обмеженої осудності, навіть чітко не дане розкриття даного поняття, вже не говорячи про конкретні методи визначення даного стану на практиці. Тому питання «обмеженої осудності» та «неосудності» як кримінально-правових категорій, а також відмінностей між ними і реалізація в практичному застосуванні залишаються відкритими та потребують законодавчого закріплення.

Розглянуті питання будуть використані у подальшому при удосконаленні визначення понять «осудність», «обмежена осудність», «неосудність», при характеристиці ознак їх розмежування.



## СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Конституція (Основний закон) України* : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – 141 с.
2. *Кримінальний Кодекс України* : чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 5 червня 2013 року. – К. : Паливода А.В., 2013. – 212 с.
3. *Кримінальне право України. Загальна частина* : підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Бенківський [та ін.] ; за ред. П. С. Матишевського [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
4. *Кримінальне право. Загальна частина* : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
5. *Кримінальне право України. Загальна частина* : навчальний посібник / Р. В. Вереша. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 320 с.
6. *Основи правознавства* : навчальний посібник / В. Ю. Керецман, О. С. Семерак. – Ужгород : Мистецька лінія, 2002. – 336 с.
7. *Михеев Р. И. Основы учения о вменяемости и невменяемости* : учебное пособие / Р. И. Михеев. – Владивосток : Издательство Дальневост. ун-та, 1980. – 119 с.
8. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України* / [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 4-е вид., переробл. і допов. – К. : Юридична думка, 2007. – 1184 с.
9. *Уголовное право Украины. Общая часть* : учебник для студ. юрид. вузов и фак. / М. И. Бажанов. – Харьков : Право, 1999. – 397 с.

Стаття надійшла до редакції: 24.01.2014.

Рекомендовано кафедрою кримінального та адміністративного права



**DIMINISHED RESPONSIBILITY AND INSANITY AS A CRIMINAL CATEGORY**

*Vnukova, Y. A.*

**Abstract:** This article discusses the main features and differences of concepts «diminished responsibility» and «insanity» in the current legislation of Ukraine.

**Keywords:** responsibility, irresponsibility, limited responsibility, criminal responsibility, perpetrator, medical, legal criterion.



**НЕВМЕНЯЕМОСТЬ И ОГРАНИЧЕННАЯ ВМЕНЯЕМОСТЬ  
КАК УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ КАТЕГОРИИ**

*Внукова Ю. А.*

**Резюме:** В данной статье рассматриваются основные характеристики и отличия понятий «ограниченной вменяемости» и «невменяемости» в современном законодательстве Украины.

**Ключевые слова:** вменяемость, невменяемость, ограниченная вменяемость, уголовная ответственность, субъект преступления, медицинский критерий, юридический критерий.